

Östbulletinen

Nr. 2, 2018, årgång 22

Innehåll

Montenegro – skönt yttre, mörkt inre <i>Olof Kleberg</i>	2
Schweizaren som brann för Ryssland <i>Magnus Ljunggren</i>	9
Recension av Sergej Lebedevs skrift Fallet Jurij Dmitrijev <i>Ingmar Oldberg</i>	13

Sällskapet
FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Montenegro – skönt yttre, mörkt inre

Olof Kleberg, tidigare chefredaktör på Västerbottens-Kuriren

Europas nyaste stat – vilken är det? Man skulle kunna svara Kosovo, förklarat självständigt 2008 men inte allmänt erkänt och inte upptaget i FN. Montenegro, självständigt sedan 2006, är däremot en allmänt erkänd, om än föga känd, stat. Ett säreget kust- och bergsland vid Adriatiska havet, gränsande till Kroatien, Bosnien Hercegovina, Serbien, Kosovo och Albanien. Det ligger alltså i ett konfliktfyllt hörn av Europa – och inrymmer självt motsättningar: etniskt, kulturellt, politiskt.

Jag besökte detta fascinerande land, som börjar bli ett populärt turistmål för västeuropéer, under en kulturreisa i maj. Man slås av hur stora skillnaderna är mellan kust, höglänt mellanregion och det nordostliga bergiga skogslandskapet. Den intagande kustregionen med små hamnstäder, de flesta väl skyddade inne i vikar med tillgång till Adriatiska havet, är präglad av att venetianarna kontrollerade kusten i ca 400 år. Gator och torg kunde lika gärna ligga i någon gammal italiensk småstad.

Montenegros egentliga gamla centrum ligger inne i landet, österut från kusten, skilt åt genom en bergskedja som huvudvägen slingrar sig uppför på äventyrliga serpentinvägar. Där finner man den gamla huvudstaden Cetinje liksom den nya, det moderna Podgorica. Större delen av dagens stat är ett ännu bergigare och mer skogsklätt område, så småningom alpint, som vätter in mot Serbien. Den delen kom först sent att tillhöra Montenegro.

Detta är ett serbisk-ortodoxt land sedan århundraden och mängden av kloster är slående, inne i städerna och framför allt klättrande uppför mer eller mindre svåråtkomliga bergssluttningar. Ett av de främsta och mest besökta är klostret Ostrog, några mil norrut från Cetinje, utkarvat med kapell i själva berget sedan grundandet på 1600-talet. Grundaren, biskopen Sankt Basilius, ligger alltjämt i sin sarkofag, till beskådande för de troende.

Men även klostret i Cetinje från början av 1700-talet och säte för metropoliten av Montenegro, är betydelsefullt och mycket besökt. Det kan stoltsera med att inneha Johannes Döparens högra hand liksom en flisa av Kristi kors.

Historia med eget styre

Balkans snåriga och såriga historia är en utmaning även för de mest minnesgoda. Låt mig här i största enkelhet påminna om några huvuddrag. Längre pressades de slaviska folken norrut av turkarna som ju tidvis nådde ännu längre (med Wiens belägring 1683 som kulmen). Kustområdet, längs Adriatiska kusten, behärskades dock i ungefär 400 år av italienska handelsintressen, främst Venedig. Först Napoleon bröt deras dominans.

En andra våg av främmande övermakt började redan efter 1683 men särskilt efter Napoleons fall. Nu var det Österrike, senare Österrike-Ungern, som expanderade söderut. Först Slovenien, sedan Kroatien (som delvis föll under ungerskt styre) och Bosnien-Hercegovina.

Under hela denna tid lyckades bergsborna i Montenegro i stort sett hålla sig undan både turkisk (om än med tributer och eftergifter) och österrikisk ockupation (Venedig behärskade ju däremot kusten). Ryssland stödde denna slaviska utpost med rikliga subsidier, innan Serbien efterhand växte och övertog rollen som Rysslands främsta allierade på Balkan. Huvudstad var Cetinje i mellersta Montenegro. Landet förblev länge en liten ortodoxt kristen ö mitt i ett stort turkiskt välde.

Vid Berlinkongressen 1878 (som delade upp Balkan, mest på det ottomanska rikets bekostnad) erkändes Montenegro som självständig stat. Då var det dock en prins, senare kung, Nikola I, som auktoritärt styrde landet fram till 1918. Tidigare hade härskaren över Montenegro, vladikan, varit både religiöst och sekulärt överhuvud. Nikolas företrädare Danilo I avskaffade dock denna besynnerliga symbios.

I dagens lilla Cetinje kan man se stormakternas ambassader från denna självständighet: från den mäktiga ryska ambassaden till den lilla lantliga brittiska byggnaden. Här ligger förstås också prins/kung Nikolas lilla residens liksom en tjusig turkosblå tvåvåningsbyggnad med klassiska pelare – den nuvarande presidenten Đukanovićs residens (hans arbetsplats ligger dock i Podgorica). (foto nedan av Olof Kleberg)

Denna läckra byggnad har en musikalisk-kulturell bakgrund: här bodde den montenegrinske kronprinsen Danilo kring förra sekelskiftet, förebilden för den urfattige greve Danilo i Franz Lehárs operett Glada änkan, som ska rädda sittland genom att gifta sig med änkan Hanna Glawari.

Vägen till självständighet

Under 1900-talet har Montenegro levat i symbios med Serbien. Först i monarkin Jugoslavien efter 1918, som dock bara godtog tre nationaliteter (utöver serberna också kroater och slovener) och i realiteten blev en serbiskstyrd stat (snart diktatur). Efter andra världskrigets ockupation, först av Italien 1941, sedan av Nazityskland 1943, blev Montenegro delrepublik under Titos kommunistiska jugoslaviska regim fram till 1992. Därpå ingick det lilla Montenegro i en förbundsrepublik med Serbien (600 000 invånare mot 10 miljoner) under Miloševićs auktoritära styre till år 2000 och sedan fram till 2006.

Självständigheten växte fram stegvis och godtogs i en folkomröstning 2006 som endast resulterade i 55,5 procents majoritet. Minoriteten, starkast i norra delen (som inte ursprungligen hörde till Montenegro), röstade för fortsatt förbund med Serbien. Valdeltagandet var påtagligt högt: 86,5 procent. Till saken hör att EU hade deklarerat att man för sin del önskade en majoritet över 55 procent för att godkänna Montenegro som självständigt. (EU fruktade en våg av folkomröstningar i Bosnien Hercegovina.) Trots den knappa majoriteten erkändes Monte-

negro allmänt, även av grannen Serbien. Valresultatet visade på landets splittade identitet. Bara 45 procent räknar sig som montenegriner (2016), 29 procent som serber. Övriga är bland annat albaner, bosniaker och romer.

Men på nationaldagen den 21 maj (dagen för folkomröstningen om självständighet), som jag upplevde i gamla huvudstaden Cetinje, verkade alla fira dagen helhjärtat med musik och underhållning, mat och vin samt storbildsteve från festligheterna i nya huvudstaden Podgorica. Hur nationaldagen uppmärksammades i de mer serbiskvänliga områdena i norr vet jag dock inte.

Språk med två alfabet

Modersmålet är för 43 procent serbiska, för 37 procent montenegrinska men språkskillnaderna är mycket små. Både det kyrilliska och det latinska alfabetet används parallellt, men det latinska tycks få överhanden, inte minst i officiella sammanhang.

Vissa tidningar utkommer tryckta med latinska bokstäver, andra med kyrilliska. Jag fick intrycket av att tidningar med latinsk skrift hade en provästlig inriktning medan de kyrilliska lutade åt det serbiska hållet. Så till exempel uppmärksammades EU-toppmötet med ledarna från västra Balkan i maj 2018 med en stor förstasidesartikel i tidningen Pobjeda med latinsk skrift. I tidningen Dan med kyrillisk skrift fick mötet en mindre artikel på sidan 3.

Mediefriheten i Montenegro är bräcklig. Đukanović-regimen har lagt sig i styrningen av medierna. Hot mot journalister och medier förekommer.

OSSE:s medierepresentant Harlem Désir, som besökte landet i februari i år, betonade något oroligt vikten av att public service ska vara oberoende och att medierna måste vara självständiga. I Reportrar utan gränsers årliga pressfrihetsindex är Montenegro ett av de sämsta länderna i Europa: nr. 103 av 180 länder. I grannskapet är bara Bulgarien och Makedonien ännu sämre.

Konstanten Đukanović

Landet styrs ända sedan 1992 av det till namnet socialdemokratiska partiet DPS som domineras av ledaren Milo Đukanović. Han har varit ömsevis president och premiärminister i stort sett från 1991 fram till 2016 men återkom som president i årets val våren 2018. Han stammar från en politiskt mäktig familj: farfadern var guvernör för södra Jugoslavien under monarkin, fadern var inflytelserik under kommunisttiden.

Man kan lugnt säga att han har den avgörande makten i sin hand – men däremot inte en rak politisk linje. Han började sin karriär i kommunistpartiet och stödde Miloševićs regim fram till 1997. Han lät montenegrinska trupper bombardera den kroatiska världsarvsstaden Dubrovnik i ungefär ett halvår 1991/92. Flyende bosniska muslimer skickades tillbaka till bosnienserbiska områden, där de sannolikt ofta avrättades. Đukanović tillhörde de mest högaktiga proserbiska politikerna. Daytonavtalet 1995 kritiserade han för att vara alltför antiserbiskt.

Đukanović motarbetade på den tiden energiskt förslaget om att Montenegro skulle bli självständigt och vid folkomröstningen i mars 1992 segrade Serbien-linjen med 66 procent av rösterna. Senare har Đukanović dock bett om ursäkt för attacken mot Dubrovnik och återsändningen av bosnienmuslimer.

Så småningom fjärrade han sig steg för steg sig från Milošević och Serbien. Han lyckades få överhanden i en intern maktkamp inom DPS, som hade vunnit en överlägsen seger i parlamentsvalet 1996, och besegrade sedan mycket knappt i presidentvalet nästa år sin rival, den sittande presidenten Momir Bulatović (som därefter blev premiärminister i Serbien).

Sedan dess har Đukanović haft makten i sin hand. Han föregick Putin med att iscensätta en maktkrockad. Han avgick som president 2002 och övergick till att bli premiärminister. Hans ”Medvedev”, Filip Vujanović, valdes till president och satt sedan fram till 2018. Under ett par år tog Đukanović en paus som premiärminister men återkom efter en valseger redan 2012, för att sedan avgå 2016 – och återkomma som president våren 2018.

Valaffisch inför presidentvalet våren 2018 – För Montenegros stabilitet och framsteg. Foto av Olof Kleberg

Maktdansen kring olika ledande positioner har alltså varit livlig – men konstanten har varit Milo Đukanović. Under alla år har han sett till att behålla sin maktbas som ordförande i det styrande partiet DPS.

Euro på egen hand

Milo Đukanović har setts med tämligen vänliga ögon från EU och USA. Under de sista åren av Jugoslaviens nedgång kom han att uppfattas som ett demokratiskt hopp. Hans DPS vann ju demokratiskt hållna val och lyckades hålla en alltmer självständig politisk kurs. I förhållande till läget i grannländerna, kanske med undantag för Kroatien, tedde sig Montenegro som en fredlig och någorlunda hoppfull oas.

År 1996 beslöt Montenegro ensidigt att införa D-mark som sin valuta. När D-marken övergick till euro 2002 så gjorde Montenegro också detta. Landet är alltså inte med vare sig i EU eller i euro-området men använder ändå valutan. EU och ECB har protesterat mot detta och hindrat Kroatien att göra sammaledes. Men har dock avstått från att vidta åtgärder mot Montenegro, till och med i samband med att förhandlingarna om EU-medlemskap inleddes 2012. Tillsammans med Serbien, som inledde sina förhandlingar 2014, anses landet ligga längst framme bland Balkanstaterna. Ett nytt tecken på västvärldens välvilliga hållning kom 2017, då landet togs upp som medlem i Nato.

Medan Serbiens största EU-hinder är synen på Kosovo så är det korruption och svaga institutioner som är Montenegros svåraste problem.

EU öppnade i våras ett fönster mot västra Balkan, ett sätt att hålla modet och ambitionerna uppe om att det kan finnas en framtid inom EU. Visserligen är en hel del EU-stater skeptiska men EU:s förstärkta utvidgningsplan har ändå ökat förhoppningarna något. Dock gav det särskilda mötet mellan EU-ledarna och ledarna för staterna i västra Balkan i samband med EU-toppmötet i Sofia i maj 2018 ganska barska besked.

Förvisso betonades EU:s bestämda stöd för ”det europeiska perspektivet” för västra Balkan. Man enades om ett EU-stöd för politisk stabilitet och ekonomiskt välstånd genom bl a stöd till transportsystem, energitrygghet och ungdomars möjligheter. Men bakom kulisserna var tongången tuff: Det krävs mycket arbete mot korruption och för rättsstat innan det kan bli fråga om medlemskap, löd beskedet från EU-topparna.

Mystisk misslyckad statskupp

Montenegros strävan västerut höll på att sluta med en skräll. Inför parlamentsvalet hösten 2016 hade Đukanović, då premiärminister, utlovat att landet skulle stärka sina förbindelser västerut, bland annat genom att få medlemskap i Nato. Hans proserbiska motståndare argumenterade starkt emot detta.

På valkvällen greps tjugo personer, arton serber och två ryssar, för att ha planerat en statskupp, mörda premiärministern och skapa en Rysslandsvänlig regering. Kuppörsöket tycks ha varit allvarligt menat men alla detaljer är inte klarlagda.

Forskaren Sanimir Resić menar i sin nyutkomna bok Jugoslaviens undergång (2018) att den ryska kopplingen är klar och att miljontals euro hade slussats till det proserbiska partiet. Den montenegrinske försvarsministern har pekat på den ryska underrättelsetjänsten som utnyttjat ryska och serbiska nationalisterna.

Efter att Montenegros parlament på våren 2017 röstade för ett Natomedlemskap införde Ryssland ekonomiska sanktioner mot Montenegro och manade ryssar att inte fara dit på semester. Đukanovićs parti DPS vann valet, han själv drog sig tillbaka (för tillfället, visade det sig) och landet upptogs i juli 2017 i Nato under hotfullt muller från Ryssland.

Đukanović – korruptionens hövding

Men Milo Đukanović släpar på ett betydligt allvarligare politiskt lass än vad som vanligen är känt. Han är en avgörande spelare i den stora korruptionen i Montenegro, har berikat sig omåttligt och har också varit allvarligt hotad av internationellt åtal.

Italienska åklagare försökte under början av 2000-talet förgäves att få Đukanović åtalad för misstänkt inblandning i massiv cigarettsmuggling till Italien i samarbete med Camorra-maffian. Han ansågs dock skyddad av politisk immunitet och ärendet lades ner 2009.

Både Đukanović och den dåvarande presidenten Momir Bulatović har medgett att Montenegro under Jugoslaviens svåra krigsår ägnade sig åt cigarettsmuggling för att klara statsfinanserna. Men de har försäkrat att de inte tjänade någonting personligen.

Faktum är emellertid att Đukanović vist har berikat sig – han beräknades för några år sedan vara den tjugonde rikaste statschefen i världen. Den internationella granskande medieorganisationen OCCRP (Organized Crime and Corruption Reporting Project) utsåg honom 2015 till ”Man of the Year in Organized Crime”. Ingen utom president Putin härskar i en stat som så djupt vilar på korruption, organiserad brottslighet och smutsig politik, sade då OCCRPs chef Drew Sullivan.

Skum privatisering, kriminell infiltration

Om Đukanović möjligen inte berikade sig på cigarettsmuggling så är det i alla fall klart att han i samband med privatiseringar på 1990-talet (som ofta gick till vänner och bekanta) tog över en statlig bank, omdöpt till First Bank. Denna använde han och familjen, enligt OCCRP och andra, för att tvätta svarta pengar och låna ut till kriminella kretsar. Till slut höll banken på att gå omkull, varpå Đukanović lät sälja ett statligt elbolag och vinsten fick gå in i banken.

Han äger också ett antal företag, bl a inom den växande turistindustrin, som lockat många ryssar. Han har också öppnat för att kapital från ryska oligarker och andra har strömmat in i landet. Man räknar med att över 20 000 ryska medborgare har köpt fastigheter i landet, fler än 70 000. Hamnstaden Tivat, i en

skyddad bukt av Adriatiska havet, befolkas till stor del av rika ryssar. I hamnen kan man ständigt se ett antal lustjakter, ägda av ryssar. Nu kärvar det dock sedan några år, eftersom Montenegro anslutit sig till sanktionerna mot Ryssland. Svaret har blivit hinder för resor till Montenegro.

Forskaren Sanimir Resić anger i boken Jugoslaviens undergång att uppemot 700 personer har dokumenterats vara organiserade i olika maffialiknande karteller. Kriminella organisationer infiltrerar statliga myndigheter. Transiteringstrafik förekommer inte bara av narkotika och vapen utan även av människor för vidare prostitution i västra Europa.

I Transparency Internationals årliga bedömning av korrruptionen i världen hamnar Montenegro på 64 plats av 180 länder, faktiskt lite bättre än grannländer som Serbien, Bulgarien, Bosnien Hercegovina, Albanien och Kosovo, men i ett föga rekommendabelt sällskap.

Den yttre lockande bilden av ett naturskönt, historiskt och kulturellt fängslande land förmörkas således alltmer, ju djupare man försöker gräva i dagens maktsystem.

Schweizaren som brann för Ryssland

Magnus Ljunggren, professor emeritus i rysk litteratur

1860-talets revolutionärt sinnade ungdomar i Ryssland avgudade läkaryrket. Människan betraktades som ett stycke materia som skulle formas – och medicinarna tycktes sitta inne med redskapen. I Ivan Turgenevs roman *Fäder och söner* från 1862 porträtteras den hyperrationelle ”nihilisten” och läkaren Bazarov. Turgenev låg helt klart i framkant. Hans hjälte bidrog till att färga de ungas självuppfattning.

Den radikale litteraturkritikern Nikolaj Tjernysjevskij var inte nöjd med Bazarov, framför allt inte med det faktum att han till slut kapsejsade. Nyss internerad i den ökända Peter Paul-fästningen i S:t Petersburg tog han sig före att 1863 i sin cell författa en motroman som smugglades ut och genom ett misstag slapp igenom censuren: *Vad bör göras?* Den kom att rendera sin upphovsman tukthus och evig förvisning till Sibirien.

Tjernysjevskij omsätter i *Vad bör göras?* sitt utopiska program i fiktion. Han skisserar ett nytt samhälle, en ny människa och nya samlevnadsformer mellan man och kvinna. Hans roman om unga läkare kan verka hopplöst fyrkantig – samtidigt är det ett faktum att den utövade ett enormt inflytande på tidens ungdom. En av dess mest hängivna läsare hette Vladimir Lenin.

När tsarrepressionen slog tillbaka mot den växande revolutionära rörelsen kom det socialistiska S:t Petersburg i någon mån att förflyttas till Zürich. Här fanns en medicinare, **Friedrich Erismann**, som snabbt togs upp i den ryska miljön och greps av dess patos. Han mötte Nadezjda Suslova som hade haft en nyckelfunktion i de revolutionära cirklarna och nu satsade på schweiziska läkarstudier. Snart hade ett kärleksförhållande inletts mellan de båda. Därmed var Erismann till synes motståndslöst vunnen för den nya materialistiska människosynen.

Fjodor Dostojevskij – som 1864 polemiserade hårt med Tjernysjevskij i sina *Anteckningar från ett källarhål* – drogs paradoxalt nog till de emanciperade unga kvinnorna. Sedan ett par år levde han i ett intensivt och plågsamt förhållande med Polina Suslova, Nadezjdas syster, som var lika fångad av det nya och bara ännu mer kompromisslös än Nadezjda. Det slutade dramatiskt med att Polina lämnade honom, symptomatiskt nog till förmån för en ung spansk medicinstuderande.

1867 gifte sig Erismann med Nadezjda som strax blev Rysslands första kvinnliga läkare. Han inledde studier i ryska – och på ett ganska originellt sätt. Han har berättat att han lärde in språket genom att stava sig fram i *Ryggmärgsreflexer* av fysiologen Ivan Setjenov, som faktiskt var förebilden för Tjernysjevskijs hjälte. Den boken blev den unge schweizarens både ABC-bok och bibel. Snart var han mer rysk än ryssarna själva, uppfylld av den stora mänskliga frigörelseidén på alla plan. Han kände att han bara på rysk mark kunde göra den sociala insats som väntade på honom.

I denna stund fattade Erismann det radikala beslutet att helt enkelt byta nationell identitet. Han inrättade sig med Nadezjda i S:t Petersburg och öppnade där 1869 praktik som ögonläkare. Han var nu inte längre Friedrich Erismann utan Fjodor Erisman. Man ska lägga märke till att han förryskade sitt namn så långt det var möjligt. Kanske lånade han sitt förnamn från sin f d inofficielle svåger. Han stod främmande för Dostojevskijs ideologiska polemik – men han tog till sig Dostojevskijromanernas petersburgska slumskildringar. Överhuvud läste han nu in sig på den ryska litteraturens kritiska realister och tog starka intryck av deras samhällsskildring. Hans favoriter var satirikern Michail Saltykov-Sjtjedrin och versdiktaren Nikolaj Nekrasov.

Erisman är ett unikt exempel på hur en schweizare blir ryss. Vi har sett hur de unga ryssarna drogs till Schweiz, framför allt av politiska skäl. Samtidigt fanns det ett väldigt avstånd mellan rysk och schweizisk mentalitet som inte minst Dostojevskij – i sitt monumentala förakt för alplandets småborgerlighet – brukade påtala. Schweizarna drogs inte till Ryssland, men Erisman är det märkvärdiga undantaget. Han brann i sin tro på Folket och på läkarens närmast messianska uppgift att undanröja de sociala hindren för hälsa och kanske i slutändan betvinga alla sjukdomars gissel.

Erismans arbetskapacitet var mäktig. Efter kort tid slutförde han en större studie av den utbredda närsyntheten hos S:t Petersburgs skolbarn. Han hade undersökt 4358 elever och kommit fram till att de eftersatta lokalerna bar huvudskulden och att barnens syn i betydande grad skulle kunna förbättras genom nya skolsalar. Han hade funnit sin mission. Det var det uppväxande släktet som måste räddas: barnen var framtidens människor, ur deras förändrade villkor skulle ett nytt Ryssland träda fram. Skolhygien blev hans huvudengagemang, och skulle så förbli. Hygienistiken var helt ny som medicinsk disciplin, den höll på att ta form i Europa bl. a. som en följd av bakteriologins snabba utveckling.

Erisman och Suslova led av att ständigt vara föremål för tsarpolisens intresse. 1873 förbjöds båda efter en resa att återvända till Ryssland, först med omfattande advokathjälp blev det möjligt – men Erisman själv fick vänta ett helt år. Växande samlevnadssvårigheter under det hårda trycket ledde till att de båda till slut skilde sig. Erisman gifte senare om sig med en annan Zürich-ryska som hade utbildat sig till läkare i Suslovas efterföljd.

1875 gav Erisman ut den första ryska hälsovårdsläran i tre band. Den söker pedagogiskt sammanfatta alla tidens nya erfarenheter på hygienistikens område. Särskilt omfattande är den givetvis i sin genomgång av skolproblemen: här diskuteras luft, ventilation, uppvärmning, klassrum, kläder, föda, undervisning, fostran och fysisk träning. Erisman pekar ut reformmöjligheter på en rad olika områden. Han fullföljer sin vision: han vill lyfta Ryssland ur armod och smuts, skänka ljus och insikt till vad Dostojevskij i sin romantitel kallar "de förnedrade och kränkta".

1879 valde Erisman att lämna S:t Petersburg för Moskva. Han hade nått fram till ett brett erkännande och gavs nu andra möjligheter att arbeta. Han började verka inom Moskvas s.k. zemstvo och hela den övergripande nationella zemstvo-organisationen – ett resultat av Alexander II:s nyordningar. Dessa landsting blev till samlingspunkter för radikala läkare och kom att spela en betydande roll för hälsovård och folkbildning.

Framöver arbetade Erisman på en gigantisk undersökning av de sanitära förhållandena på Moskvaguvernmentets fabriker. Den skulle efterhand komma med 17 volymer. Den var saklig och konkret, förankrad i statistiska tabeller, samtidigt som den dokumenterade eftersläpning och misär på alla områden för ett växande stadsproletariat. Den är, har det sagts, resultatet av en lycklig förening av minutiös schweizisk noggrannhet och genuint ryskt samhällsengagemang.

1882 utnämndes Erisman till professor i hygienistik i Moskva. Så småningom lyckades han att med statliga medel öppna ett Sanitært institut inom universitetssjukhusområdet vid Devitje pole i Moskva, ett veritabelt forskningscentrum. Här fanns bl.a. ett näringsfysiologiskt laboratorium där man

kom att studera olika kostsurrogat i samband med de svältkatastrofer som drabbade den ryska bondebefolkningen.

1890 framträdde Erisman med tankar om nya ryska skolreformer vid den internationella läkarkongressen i Berlin. Här ställde han ut sitt ”mönsterklassrum” till beskådan. Han stod i denna fas på toppen av sin karriär – trots tsarmaktens motstånd. Han konsulterades av Lev Tolstoj angående åtgärder mot 1892 års svåra hungerepidemi. Han hyllades av Anton Tjechov vars rapportbok *Ön Sachalin* var alldeles påtagligt färgad av de socialhygieniska föreläsningar den unge läkarstudenten en gång åhört, där Erisman dristat sig till att påvisa det ryska fångväsendets destruktiva inverkan på människor. Den var också influerad av den sociologisk-statistiska metod som Erisman tillämpade i sina sanitära studier. Det kunde se ut som om Erisman här återgäldade vad han en gång fått av den ryska litteraturen.

Men på Erismans triumf följde hans personliga tragedi. 1896 drabbades han av ett slag han aldrig hämtade sig från. Tsarmyndigheterna hade äntligen fått nog av hans utmaningar. Moskvas reaktionäre generalguvernör storfurst Sergej, tsarens farbror, hade blivit hans personlige fiende. Erisman blev, efter att ha tagit förföljda studenter i försvar, avsatt från professuren och berövad institutet, sitt livsverk. Han uppfattade det med egna ord som en partiell död. Bara emigrationen återstod. För honom var det verkligen mer en emigration än ett återvändande till hemlandet. Han förklarade – som en sann rysk patriot – att tanken var närmast outhärdlig att han nu skulle ryckas loss från den ryska jorden. Särskilt bittert kändes det att han inte kunde delta i den internationella läkarkongress i Moskva sommaren 1897 som han själv hade varit med om att förbereda.

Så blev han Friedrich Erisman igen. Sina återstående år ägnade han åt schweizisk folkhälsovård. Han umgicks nära med ryska socialdemokrater i exil. Han dog 1915.

Recension av Sergej Lebedevs skrift *Fallet Jurij Dmitrijev*

Ariel förlag 2018

Ingmar Oldberg, redaktör

Efter en svensk-rysk författarkonferens i Visby i höstas har förlaget Ariel inlett en skriftserie kallad Gotlandssamtal med Mikael Nydahl, Sergej Lebedev och Liza Aleksandrova som redaktörer. Syftet är att belysa situationen för det fria ordet i det samtida Ryssland. Skrifterna publiceras på hemsidan www.ariel.nu/gotlandssamtal.

Denna den första skriften i serien är skriven av författaren och geologen Sergej Lebedev, mest känd för boken *Vid glömskans rand* (Natur & Kultur 2017), som handlar om minnet av Sovjet och Gulag. Skriften har skickligt översatts av Nils Håkansson och försetts med ett informativt efterord av Mikael Nydahl. Skriften handlar alltså om den karelske historikern Jurij Dmitrijev, ordförande i den karelska avdelningen av Memorial, vars främsta uppgift är att kartlägga de människorättsbrott som begicks av sovjetregimen. Dmitrijev har upptäckt och undersökt flera platser för NKVD:s massavrättningar under 1930-talet i Karelen. Som bekant greps han i december 2016 och satt häktad för barnpornografibrott i mer än ett år på mycket vaga grunder. Polisen hade i hans dator hittat foton som han tagit av sin adoptivdotter för att följa hennes fysiska utveckling sedan hon kommit till honom svag och undernärld. I mars 2018 yrkade åklagaren i Petrozavodsk på nio års fängelse med sträng regim. Dmitrijev frikändes dock helt i april i år och dömdes bara till begränsad rörelsefrihet under två och ett halvt år (varav tre månader återstod) – för olaga innehav av ett vapen han funnit i en massgrav. Kraftiga protester inom och utom landet samverkade säkerligen till detta ovanliga frikännande.

Lebedev ser Dmitrijev som en geologisk prospektör med en blick för formationer som sticker ut i landskapet och med en begåvning som förenar en arkivforskarens skicklighet med en undersökningsledares envishet och en tajgainvånarens känsliga väderkorn. Han är som en levande, vandrande radar, inställd bara på en sak, ett visst ämne.

https://www.google.se/search?q=wikimedia+commons+jurij+Dmitrijev&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=SMdyTOuSYxOzCM%253A%252CN9otdLa25RVIDM%252C_&usg=__AZ9TdrMORMz1AEvTtXZZ0sy4gg8%3D&sa=X&ved=0ahUKEwj24Zap_9_bAhXQKiwKHUZhAHMQ9QEIPDAE#imgrc=SMdyTOuSYxOzCM:

I ett oansenligt karelskt skogsområde finner Dmitrijev en massgrav och återger platsen ett namn, Sandarmoch. Som överallt i landet förlades NKVD:s läger med få undantag ”utanför historien” där det inte fanns tidigare kulturlager, och när lägren stängdes återgick platserna till naturen och namnlösheten. I Tyskland och Polen är nazisternas läger inkarvade i landskapet, nära och omöjliga att bli kvitt. Enligt Lebedev är stalintidens läger bekväma för den som vill glömma: de oändliga vidderna i norr, i Sibirien och Kazakstan fungerade som en väldig säck där man kunde gömma undan miljontals människor. Om kropparna inte blir funna är det som om inget brott begåtts och ingen brottsling funnits.

Enligt Lebedev finns det i rysk tradition en föreställning om ”osaliga andar”, det vill säga människor som lidit en våldsamt död och inte fått en ordentlig begravning. De förmår inte dö fullt ut och berövas därmed både sitt liv och sin död. Detta är vad Dmitrijev arbetar med. Genom att söka kropparna och visa upp dödsfall med kulhål bevisar han att Stalinregimen var en förbrytarregim. De dödas berättelser är ännu mer fruktansvärda än de överlevandes. De döda lämnade aldrig lägren utan är kvar där än.

I Sandarmoch avrättades åren 1937-1938 mer än 9000 människor. De skyfflades ner i gropar, ovanpå varandra, med hopbundna handklovar. Fasan som präglar platsen är så obestridlig att kulturen inte har något sätt att hantera den. På så vis är det riktigt att platsen saknar museum, fotografier och minnesföremål; där finns bara gravstenar, kors och en enkel klockstapel. Det finns inget gemensamt minnesmärke som kan dra blickarna till sig och bli föremål för okritisk tillbedjan. Sandarmoch växer i stället i betydelse som summan av alla enskilda anhörigas minneshandlingar. Myndigheterna kan resa allmänna monument och erkänna repressionens offer, om så i omskrivningar, men offren är då alltid avskilda och abstraherade från de brott – och gärningsmän – de utsatts för.

Den kusligaste sidan av fallet Dmitrijev är kanske, menar Lebedev, att det visar hur nära 1937 års massgravar är oss i tiden. 1937 befinner sig i ett ständigt aktuellt, oavslutat tillstånd, i en tidlös hängsnara. Precis som de anhöriga till de som gick under i lägren är de nuvarande ryska makthavarna i allt väsentligt med blod förbundna med Stalinerans bödlar och mördare.

Detta är alltså en angelägen och inträngande, nästan poetisk liten skrift om en beundransvärd person och ett ohyggligt ämne. Dmitrijev har också åter kommit i blickfånget. I dagarna, just när fotbolls-VM börjat i Ryssland, nås man av nyheten att Högsta domstolen i Karelen rivit upp den friande domen mot Dmitrijev på grund av nytt material från den nu tolvåriga flickan. Rättegången börjar troligen i augusti. Under tiden får Dmitrijev inte lämna Petrozavodsk eller träffa sin adoptivdotter ens under övervakning. Lebedev själv har som många tusen ryssar lämnat sitt land och bosatt sig i Berlin.

Det kan också noteras, att president Putin inte låtit släppa några politiska fångar som en goodwill-gest före eller under fotbolls-VM så som skedde vid OS i Sotji

2014. Fallet Dmitrijev visar alltså att den nuvarande ryska regimen inte vill ta avstånd från stalintidens brott och att rättskipningen är helt beroende av politiska intressen.

Östbulletinen, nr. 2, 2018, årgång 22

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt
Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar
Oldberg

Östbulletinen utkommer med fyra
nummer per år och kan rekvireras i
utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-
0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726
Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns
tillgängliga på Sällskapets hemsida:
<http://www.sallskapet.org>